

**EUSKAL KULTURA INDUSTRIAREN ENPRESAK:
GAZIAK ETA GOZOAK**

Aldizkari honetan argitaratutako artikulu batean (Juaristi, 2013) esaten nuen euskaldun gehienek ez dituztela euskal kultur produktuak kontsumitzen, eta, beraz, gure kulturari babes sozial txikia ematen zaiola. Euskarazko komunikabideak dira kultura-kontsumitzaileen aldetik inplikazio maila baxuena eskatzen duten berbazko adierazpide kulturalak, eta gehienez jota, 100.000 euskaldun dira horien ohiko jarraitzaileak; hau da, euskaldun guztien % 15 inguru. Askoz gutxiago dira kontsumitzailearen ikuspuntutik inplikazio maila handiagoa eskatzen duten adierazpideetara hurbiltzen direnak. Euskarazko pelikuletara, gehienez jota, euskaldunen % 10 hurbiltzen da eta euskal literaturara euskaldungoaren % 0,6 edo % 0,7 inguru.

Ehuneko hauekin ondorioa argia da: eskaria txikiegia da, euskal kultura industria sendo bat eraikitzen ari garela esateko. Euskal kulturak erosle, kontsumitzaile, irakurle, ikus-entzule... gutxiegi ditu, euskal kulturari behar bezalako oinarria emateko.

Eskaria ahul dago, baina nolakoa da eskaintza? Zer-nolako egoera dute berbazko komunikazioa darabilten euskal kultura enpresak? Zeintzuk dira hauen sendotasunak eta ahultasunak?

1. Argitaletxeen txikitasuna

Gutenberg-ek inprenta asmatu zuenetik (Estrasburgo, 1440) 105 urtera inprimatu zuen Bernart Etxeparek bere *Linguae*

Vasconum Primitiae (1545) liburua; hau da, mende bat baino gehiago igaro zen euskarazko lehen idaztia kaleratzeko.

Hurrengo hiru mendeak ez ziren emankorrakoak izan. Joxe Azurmendik *Espainolak* eta *Euskaldunak* (1992) lanean ederki azaldu zuen legez, euskal kulturari buruzko kontzientzia ezak goi mailakoak gazteleraz edo frantsesez idaztera bultzatu zituen, eta, ondorioz, ez zen garatu Euskal Herrian liburugintza duin batek behar zituen azpiegiturak.

Egia esan, XX. mendeko 70. hamarkadara etorri behar gara euskal munduari loturiko lehen argitaletxe sare finkoa aurkitzeko. Hau da, Gutenberg-ek inprenta asmatu eta 530 urtetara agertu ziren Gordailu (1969), Lur (1969), Etor (1970), Iker (1972), Gero (1973), Elkar (1973) edo Erein (1976) bezalako argitaletxeak.

Harrezkero, hautariko batzuk zarratu eta beste batzuk zabaldu egin dira¹; baina, egun, euskal sistema literarioak baidauka bere inprimatzaile sarea. Zehatzago esanda, tamaina, izaera eta historia desberdineko 37 bat argitaletxe ari dira euskal liburugintza mantentzen².

Hauen berezitasunei begiratzen badiegu, ikusten duguna da 37 argitaletxe hauen arteko ia denak Euskal Herrian jaio direla, baina tartean badirela kanpoan sortu eta euskarazko lanak kaleratzen dituztenak (batez ere testuliburuak). Egia esan, kanpoko argitaletxeen pisua nabarmena da. Hain zuzen ere, euskaraz gehien argitaratzen duten 10 argitaletxetik bostek hemendik at dute etxe nagusia. Hala ere, ametxea hemen duen

¹ Zarratutakoen artean Sendoa argitaletxea aipatu nahi nuke. Jokin Berasategik (1939-2012) sortu zuen 1980. urtean, eta 2006an itxi zen. Sendoan kalera-tu zituen Antonio Zabalak Auspoa bildumako liburuetako gehientsuenak (Zabala, 2012-04-01 eta Ibargutxi, 2008-2-25). Oraintsu zabaldutakoen artean, Edo Argitaletxea aipatu nahi nuke; hain zuzen ere, 2012. urtean sortu zena.

² Nire datuen arabera, 37 argitaletxek lan egiten dute euskaraz Euskal Herri osoan. Eta Kulturaren Euskal Behatokiaren *Arte eta Kultura Industriari* 2009. *Txosten Estatistikoaren* arabera (2012:36), 37 argitaletxe dira Euskal AEan euskarazko eta erdarazko lanak argitaratzen dituztenak.

batek dauka euskarazko argitalpen gehien: Elkarrek. 2010. urtean, adibidez, argitaletxe honek euskarazko 221 titulu argitaratu zituen (Torrealdai, 2012:22), eta, orotara, 2500 erreferentziatik gora biltzen dira Elkarreko katalogoan (<http://www.elkarargitaletxea.com>).

Honako hauek dira euskaraz argitaratzen duten 10 argitaletxe nagusienak: Aizkorri-Everest, Alberdania, Anaya, Elkar, Elkar/Ikastolen Elkartea, Erein, Giltza-Édebe, Ibaizabal-Edelvi, Susaeta eta Ttartalo.

Euskal Herrian dira nagusiak, zeren Torrealdaik dioen bezala: “(...) nazioarteko parametroetan ez dira batere handiak. Hori bateko. Eta besteko, hamarren artean ez dute liburu kopuruaren erdia ere ekoizten. Hona hiruzpalau ezaugarri: ekoizleen % 3,4 osatzen dute. Ekoizpenaren % 46,6 zor zaie. Erdiak bertokoak dira, eta beste erdiek Euskal Herritik kanpo dute ametxea edo etxe nagusia. Hamarron arteko ekoizpenaren % 70,5 bertokoen lana da eta berrargitarapenaren % 81,5 ere bai. Kanpokoak, aldiz, itzulpenean dira nagusi: % 57” (Torrealdai, 2012:21-22).

Txikiak izateaz gain, euskal liburuaren industriak langile gutxi enplegatzen ditu. Kulturaren Euskal Behatokiaren *Arte eta Kultura Industriak 2009. Txosten Estatistikoaren* arabera (2012:36), Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban, 38 argitaletxe ari dira lanean (2012an 37 argitaletxe ziren), 210 langilerekin. Alegia, batenaz beste, argitaletxe bakoitzak 5 edo 6 behargin ditu.

Joan Mari Torrealdaik 1994. urtean zioen euskarazko editorialgintzak buztinezko zangoak zituela merkatuak ezartzen zituena erronkei erantzuteko³, eta 20 urte beranduago, gauzak

³ Torrealdaik zera zioen: “Euskal editorialgintzak buztinezko zangoak ditu. Euskal editorialak txikiak dira; enpresa gisa, ez ote txikiegiak? Merkatuaren esklabu ez izateko, kultur politika bat markatzeko eta ziurtatzeko gerora, kanpokoen erasoei aurre egin ahal izateko bertoko enpresak indartu behar badira, egitura txikiegiakin gabiltza” (Torrealdai, 1994:73).

antzera zamar daudela begitantzen zait: ekoizpenaren zein langileen ikuspuntutik, gure argitaletxeak tamaina txikikoak izaten jarraitzen dute.

Ahultasun horri errentagarritasun txikia gehitu behar zaio. Euskal AEko argitaletxeek, erdaraz zein bietan lan egiten dutenek, miloi bat euroko irabaziak izan zituzten 2007an (Kulturaren Euskal Behatokia, 2009:36). Hau da, batenaz beste, argitaletxe bakoitzak 26.000 euroko etekinak izan zituen. Eta hori, nire ustez, errentagarritasun txikiegia da etorkizunean egitasmo potoloak bultzatzeko.

Eta EAE-ko argitaletxeen egoera ez da hain txarra, Iparraldekoekin alderatzen baditugu. Iparraldeko *Hitza*-n adierazten zen bezala: “Azken denboretan *zailtasuna* eta *arrangura* hitzak dira nagusitzen ekonomiari begira. Ipar Euskal Herriko euskal argitaletxeek, ordea, aspaldiko burukomina dute iraupena. Euskarak ofizialtasunik ez duen lurraldean, legeak bermerik ematen ez duen eremuan, liburuak euskaraz argitaratzea erronka militantea da. Maitasunetik egina, eta irakurtzearen maitasuna lortzeko ekimena” (Iparraldeko *Hitza*, 2012/03/02).

Abagunea zaila dela onartuta ere, gauzak baikor ikusteko arrazoi batzuk ere badaude. Hots, ahultasunen alboan, sendotasun batzuk ere agertzen dira: alde batetik, positiboa da ikustea kanpoko argitaletxeak sartu direla euskarazko merkatuan, testuliburuekin negozio egiteko aukerak ikusita. Gure enpresentzako lehia handiagoa esan nahi du horrek, baina bestetik pentsa daitekeena da gure merkatuak etorkizuna duela, eta horregatik etorri direla enpresa pribatu horiek gurera. Ikuspuntu honetatik gure kulturak badu etorkizuna.

Bestalde, argitaletxe batzuk itxi egin dira, baina berriak hazi dira lanean, eta hori ere sektorearen bizitasunaren seinale da. Euskal editorialgintzak badu biziberritzeko gaitasuna.

Seinale ona ere bada bertan jaio eta garatu diren argitale-txe batzuk oinarri sendoak dituztela. Lur, Etor, Elkar edo Erein bezalakoek ia 40 urtez ari dira editorialgintzan, eta gora behe-rekin eta arazoekin bada ere, XXI. mendera arte heldzea lortu dute. Eta hori horrela da modernizatzen eta egokitzen jakin dutelako. Ohiko lanez gain, multimedia produkzioak eta liburu elektronikoak egiten dituzte, eta Internetez erosteko auke-rak eskaintzen.

Azkenik, azpimarratzekoa da argitaletxeak gero eta gehiago ateratzen direla nazioartera. Euskal Editoreen Elkartearen esku-tik, zein Espainiako Editoreen Elkartearen Federazioaren bidez, euskal argitaletxeek sarritan parte hartzen dute nazioarteko azoketan. Emaitzak ez ditut ezagutzen, baina pentsatu nahi dut erakusleihu hauek salmentak handitzeko eta kanpoko argitale-txeekin elkarlan egitasmoak gauzatzeko balio izan dutela.

2. Ekoiztetxeak: indartsuenak eta errentagarrienak

Rikardo Arregi euskal prosa kazetaritzaren egituretara ego-kitzen hasi zenetik 20 urtetara hasi ziren ETB1-en emisioak. Zentzu honetan, 1983ko urtarrilaren 1a egun gogoangarri da euskaldunentzat eta, zehazki, euskal kultura industriarentzat: egun horretan, euskarazko lehen telebista katea plazaratu zen; askorentzat euskara eta euskal kultura suspertuko zituena. Be-reziki ikus-entzunezkoen euskarazko jardunarekin arduratuta zeudenentzat gertaera hau pozgarria izan zen, pentsatzen zute-lako ETB-1ek euskarazko zinea eta antzerkia bultzatuko zituela, ekoiztetxeen sorrera bultzatu eta sektorea profesionalizatu.

1986ko maiatzaren 31n, ETB-2 erdarazko kanalaren emi-sioak hasi ziren. Euskaldun askok mesfidantzaz hartu zuten telebista jaioberria, ETB-1 ahuldu eta euskararen biziberritzea kaltetuko zuelakoan. Hala ere, beste askok pentsatu zuten, te-lebista publiko birekin, ikus-entzunezkoen sektorea are eta gehiago suspertuko zela, eta gurea bezalako kultura txiki ba-

tek behar zituen oinarriak jarriko zirela. Nire ustez emaitzak gazi-gozaok izan dira.

Gozen artean dago ekoiztetxe sare duina erdietsi dela. Bakarrik Euskal AEn, 84 bat enpresa ari dira lanean ikus-entzunezkoen arloan (Kulturaren Euskal Behatokia, 2009:42). Haue-tariko 35 batek, gainera, euskaraz lan egiteko gaitasuna dute.

Ziur aski, gehiago egin zitekeen. Ikus-entzunezkoen tren-a urrunagoko estazio batean egon beharko luke, gauzak hobeto egin izan balira. Hala ere, iruditzen zait heldu garen estazioa ez dagoela oso gaizki, 60. hamarkadako egoerari erreparatzen badiogu. Rikardo Arregiren ametsik onenean ere ez zen ager-tuko gaur egun ikus-entzunezkoen arloan daukaguna. Izan ere, Kulturaren Euskal Behatokiaren arabera (2012:42), ikus-entzunezkoena da euskal kultura industriako arlorik indar-tsuena eta errentagarriena. 2009an, adibidez, arlo honetako enpresek 5 milioi euroko irabaziak izan zituzten Euskal AEn, eta 1.367 pertsoneri eman zien lana (kontuan izan ETB hemen sartua dagoela). Orotara, euskaraz eta erdaraz lan egiten du-ten ekoiztetxeek 211.399.000 euroko sarrerak izan zituzten.

Gora beherekin bada ere, onartu egin behar da ETB-k eus-kal fikzioa bultzatu zuela hasieran, eta horrek lagundu egin ziola ikus-entzunezkoen industriari; baita zineari eta antzerkia-ri ere. Horrela, sektorea hasten joan da etengabe. Adibide bat ematearren, 2007tik 2009ra, ikus-entzunezkoen enpresek 452 langile gehiago kontratatu zituzten, eta bi milioi euro gehiago irabazi. Gainera, enpresa kopurua ere hazi egin da. 1997an, era honetako 60 faktoria genituen (Azpillaga, 1997:26), eta, egun, Hego Euskal Herrian bakarrik, 100dik gora dira euska-raz zein erdaraz lanean ari direnak.

Sendotasunekin jarraituz, aipatzekoa da ekoiztetxe gehienek orain dela urte batzuk baino ekipamendu eta azpiegitura hobea-goak dituztela, eta ondo egokitu direla teknologia berrietara. Ha-laber, Basque Audiovisual markarekin, gero eta gehiago atera-

tzen dira nazioarteko azoketara, eta ia denak elkartuta daude. Eiken-ek (Euskadiko Ikus-Entzunezkoen Klusterra), Egeda-k (Ikus-Entzunezko Ekoizleen Eskubideen Kudeaketa Erakundea) eta Ibaia-k (Ikus-entzunezkoen Euskal Ekoizle Burujabeen Elkar-tea) sendotasuna eta babesa ematen diote sektoreari.

Ikus-entzunezkoena da euskal kulturak duen arlo indartsuena eta osasuntsuena, baina fraka zurian hari beltz puntadak ez dira falta.

Ahultasunik nabarmenatarikoa da EITB-k kanpoan erosten duela fikzio ia guztia, bertoko ekoiztetxeen lana bultzatu ordez. Horrek urteetako proiektuak geratzea, ikus-entzunezkoen sektorea desprofesionalizatzea, aktoreen langabezia eta ekoiztetxeen itxiera ekarri du. Miren Azkaratek, Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburu ohiak, salaketa hori egiten zuen hainbat egunkaritan: “(...) ikus-entzunezkoen sektorea ere ‘kinka larrian dago’ zalantzarik gabe. ETB zen traktore nagusia, euskal fikzioa suspertzeko erantzukizuna zuena, gainerako hizkuntzetan sortutako fikzioaren bikoizketaren ardura ere izan behar zuena. Arlo honetan ere Ibaia euskal ekoizpen etxeen elkarteak, euskal gidoilarien elkarteak eta EAB aktoreen sindikatuak osatzen duten Ikus-entzunezko Plataformak otsailean salatu zuen telebistako fikzioa ‘ia erabat’ desagertu dela. Inguruko telebista-kate guztiak ari dira fikzioaren aldeko apustua egiten, Madrilgo kateetan zein autonomikoetan; ETBren jarra, aldiz, guztiz kontrakoa da. Horrek berarekin ekarri du proiektuak geratzea eta euskal ikus-entzunezkoen sektorea desprofesionalizatzea, aktoreen hamarretik batek baino ez baitu lan egiten. Sektorearen egoera inoiz baino larriagoa zela adierazi zuten; orain arte ondo zebiltzan batzuk ixten ari dira, eta besteetan erregulazio espedienteak ari dira martxan jar-tzen” (Azcarate, 2012).

Beste arazo bat segiziozaletasun edo klientelismoarena da. Patxi Azpillagak orain dela 15 urte salatzen zuen enpresa ba-

tzuk gobernuan zegoen alderditik tratu berezia jasotzen zute-
la, eta horrek sinesgarritasuna kentzen ziela (Azpillaga, 1997).
Han eta hemen entzuten denaren arabera, badirudi gauzak
antzera zamar jarraitzen dutela. Boterean dagoen alderdiare-
kiko gehiegizko mendekotasunak sormena edota diskurtso es-
tetiko berrien agerpena eragozten du.

Azkenik, aipatzekoa da ekoizpen egiturak garatzeko eta
hobetzeko epe luzera begiratzea falta izan dela. Basquewood
bat egiteko herri txikiegia garela onartuta ere, euskal zinearen
estatusa hobetzea izan zitekeen, sasoiari, erakunde publikoek
ikus-entzunezkoetan sinistu eta azpiegiturak sortzeko politika
sendoa garatu balute.

3. Diskoetxeak krisian

Emil Berliner-ek 1888an sortu zituen hotsak grabatu eta
entzuteko gramofonoa eta diskoa. 1904an, English Neophone
Company-k plastikozko diskoa ideiatu zuen. 1935ean, AEG-k
magnetofonoa plazaratu zuen. 1947. urtean, Peter Goldmark-
ek mikrosurkoak dituen diskoa eta tokadiskoa sortu zituen.
1985ean, Philips-ek CD-ROM-a jarri zuen merkatuan, eta 90.
hamarkadan, DVDA agertu zen.

Musika gordetzeko eta entzuteko erak aldatzen joan dira,
baina orain arte erabili izan diren euskarriek dirua egitea (edo
behintzat egitasmoarekin aurrera egitea) ahalbidetu die dis-
koetxeei eta, oro har, musikaren inguruko industriari. Dis-
koak, zintak, CD-ak eta DVD-ak dendetan erosi behar izaten
ziren, eta horrek musika sortzen, banatzen eta saltzen zuen
azpiegitura industrialia ahalbidetu zuen.

Industria hau, baina, hankaz gora jarri da, musika kontsu-
mitzeko joera berriekin. Gustatzen zaizkigun taldeen lanak In-
ternetik jaisten ditugu, gehienetan ezer ordaindu gabe, edo
ta musika bideak *youtouben* ikusten. Euskarri fisikorik gabe,
salmentak eta etekinak murriztu egin dira, eta zalantzan jarri

garai batean negozio aukera izugarriak ematen zituen musikaren industria.

Euskal diskogintzaren momenturik onenak 80 eta 90. hamarkadak izan ziren. Eusko Rock Erradikalaren inguruko bandei, pailazoei (musika banda askok nahiko lituzkete Pirritx eta Porrotx-en salmentak), kantautoreei edo trikiti-rock taldeei esker, Soñua, Oihuka edo Gor bezalako diskoetxeek urte nahiko onak hartu zituzten. Talde eta egitasmo berriak, salmentak, kontzertuak... bi hamarkada horietan, nahiko erraz saltzzen ziren diskoak, eta enpresek irabazi duinak izan zituzten. Negozioa ikusita, diskoetxe gehiago kimatu ziren (agian gehiegi); momentu onenean, 31 bat izateraino.

Gaur egun, orduko 12 diskoetxe desagertuta daude, eta ba-dirudi etorkizunean gehiago zarratuko direla. Izan ere, diskoetxe gehienek tamaina txikiegia dute eta salmenta gutxiegi. Eustaten arabera, Euskal AEn 24 diskoetxe daude (oroitu 2009ko datuak direla, eta Eustatek desagertu diren diskoetxe batzuk ere zenbatzen dituela), 38 langilerekin funtzionatzen dutenak (bi langile baino gutxiago diskoetxe bakoitzean). Gainera, errentagarritasun gutxi dutela esan daiteke. 2009an, ia 4,7 milioi euroko diru-sarrerak izan zituzten, eta 4,4 milioi euroko gastuak⁴. Hau da, 24 diskoetxeek bakarrik 300.000 euroko errentagarritasun marjina izan zuten. Eta horrek esan nahi du inbertsioak egiteko edota egitasmo arranditsuetan sartzeko atea itxita ditzutela.

Gaziekin jarraituz, azpimarratzekoa da zutik jarraitzen duten diskoetxeek orain dela urte batzuk baino disko gutxiago kale-ratzen ditzutela. Gorka Erostarbek panoramaren deskribapen hau egiten du: “Euskal kantagintza modernoaren esparruan

⁴ Datuok www.eustat.es web orritik hartu ditut. Nahiz eta iturria Kulturaren euskal Behatokiak egin zuen *Arte eta Kultura Industriak 2009* lana dela esan, batean eta bestean datuak desberdinak dira. Nik Eustatek ematen dituenak agertzen ditut, nire ustez, logikoagoak direlako.

(pop, rock, folk...), urteko disko ekoizpen handiena izan duen diskoetxea Elkar da (Oihuka ere Elkarren marka da). 2000. urtean, 43 disko erreferentzia izan zituen. Iaz (2010. urteari buruz ari da), aldiz, 21 baino ez ziren izan, Eresbil musikaren euskal artxiboak bildutako datuen arabera. Gor diskoetxeak, aldiz, 13 ekoizpen izan zituen 2000 urtean eta 7 baino ez iazkoan. Gaztelupeko Hotsak izan da goitik beherako joera hori irauli duen bakarra. Duela hamar urte 14 erreferentzia plazaratu zituen eta iaz 23 izan ziren ekoizpen berriak, Errabal azpizigiluarenak kontutan hartuta” (Berria, 2011-03-10).

Etekinak, diskoak eta diskoetxeak ez ezik, gutxieneko disko kopurua ekoizten duten argitaletxeak ere murriztu egin dira. Atzera ere Erosterari kasu eginez: “2000. urtean 31 izan ziren bi disko edo gehiago argitaratu zituzten zigiluak. Urteak urtera kopuru hori jaitsiz joan da, eta iaz (2010. urteari buruz ari da) 16 baino ez ziren” (Berria, 2011-03-10).

Iritziak iritzi, iruditzen zait orain ezagutzen dugun diskoetxeen eredia agorturik dagoela. Musikaren industriak berrasmatzea beste aukerarik ez du, etorkizunean bizi nahi badu. Zertan dabilta euskal diskoetxeak? Plan estrategikorik badute? Tamaina eta errentagarritasuna handitzeko egitasmorik badago? Nik dakidala ez.

4. Hedabideak kultura industriaren erdigunean

Noëlle-Neumann-ek, bere *La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social* (1995) iker-lanean ederki adierazi zuen bezala, hedabideek eragin eskergea dute egiten dugun errealtatearen definizioan. Sortzen dituzten iruditegien, mitoen edota eredu bidez, kultura produktu bat ona edo txarra den sinestazteko edo batzuk aupatu eta beste batzuk ezkutatzeko gaitasun izugarria dute. Zentzu honetan, hedabideak, kultura industriaren parte izateaz gain, epaile erabakitzaileak ere badira.

Euskal Herrian ez ditugu hizkuntza indartsuek dituzten bezalako komunikabide sarerik. Hala ere, azken 50 urteotan, euskararen presentzia handitu egin da komunikabide publiko zein pribatuetan.

Euskarazko hedabide publikoen artean lehena, dituen aurrekontu eta langile kopuruagatik, EITB taldea da. Euskaraz emititzen duten bi irrati (Euskadi Irratia eta Euskadi Gaztea), euskaraz eta erdaraz dagoen Web orria eta euskarazko telebista bi dauzka (ETB1 eta ETB3).

RTVE-k ere bost minutuko euskarazko albistegi bat eskaintzen du eguerdian, eta France 3 Euskal Herri-k 6 minutuko albistegi bat egiten du egunero (seitarik bat euskaraz), eta asteroko Euskal Herriko gora beheari buruz emanaldi bat (hiru saiotarik bat euskaraz da frantsesezko azpi-tituluekin).

Hedabide publikoek aurrekontu potoloak dituzte (EITB-k, adibidez, Eusko Jaurlaritzako Kulturako aurrekontuaren % 55 - % 60 eramaten du), profesional onak eta ondo prestatua daude datozen beharrizan teknologikoei erantzuteko. Krisi ekonomikoak eraginda pribatizazioaren mamua azaleratu eta euren aurrekontuak murriztu badira ere, egitasmo sendoak izaten jarraitzen dute. Gainera, etorkizunean ere erakundeen babesa izaten jarraituko dutela pentsa daiteke.

Dena dela, badira diotenak erakunde publikoek telebistekiko duten politika errotik aldatu behar luketela. Izan ere, orain arte, ETB1-entzat izan dira euskarazko telebistentzat bideratzen ziren diru gehienak. 2012. urtean, adibidez, ETB-k 124 milioi euro hartu zituen erakundeetatik eta euskarazko tokiko zazpi telebistek milioi erdi (alde ederra dago!).

Euskalgintzan ari diren batzuen ustez, telebista publiko eta pribatuak, modu konbinatuan, osatu beharko lukete euskarazko telebistaren esparrua. Telebista publiko eta pribatuak guztiak dira beharrezkoak ikus-entzunezkoen mundua eta euskara indartzeko, eta erakunde publikoek guztiak lagundu

behar lituzkete. Jon Sarasua iritzi horren aldekoa da: “Euskararen telebista espazioa bera dela uste duen ETB bat atzean utzi, eta euskararen telebista espazioaren parte garrantzitsu bat soilik dela ulertu behar duen ETB bat sortu. (...) Telebista autonomiko bakar batean diru guztia jarrita ez goaz oso urrun, fragmentazioaren egoera errotik aldatu baita. Eskema ere erroan aldatu behar dugu. Monokultiboko eskema honekin jarraituz gero, eta telebistarako dugun diru guztia ETBn jarritz gero, euskararen telebista espazioaren potentziala murrizta izango da” (Berria, 2012-11-11).

Hedabide publikoak dira erakundeetatik diru eta babes gehien jasotzen dutenak, baina hedabide pribatuek, bide malkarrean bada ere, euren bidea egiten ari dira. Hain zuzen ere, historia, tamaina, izaera eta lan egiteko modu desberdinak dituzten 101 enpresa pribatu ari dira lanean Euskal Herrian (kasu batzuetan enpresa baino elkarte hitza erabiltzea egokiagoa da). Batzuk militanteei esker bizi dira, beste batzuk, ordea, liberatuak dituzte. Dirulaguntza publikoengatik egiten dute aurrera gehienek, eta publizitatetik eta salmentetatik ateratzen duten etekinei esker gutxi batzuk. Edonola ere, “Azken 30 urteotako ibilbide oparolari esker, kontsumitzaileen eskubidea bermatzeko lanean diharduen sektore garrantzitsua bihurtu da euskarazko hedabide ez publikoena: 100dik gora komunikabide dira (prentsa, irratia, telebista eta Internet kontuan hartuta), 620 langile baino gehiago, eta guztien artean 27 milioi eurotik gorako aurrekontua mugitzen dute urtean. 7 milioi euro inguru sortu eta ordaintzen dituzte zuzenean Gizarte Segurantzaren eta zergen bidez” (Garcia, 2011:5-9).

Banan-banan hartuta, hedabide pribatuak txikiak dira, baina guztien langileak, aurrekontuak, tiradak eta emisio orduak elkartzeko baditugu, euskal kultura industriaren zutaberik sendoenetarikoa dira. Dena dela, buruhaustek ez dira falta: enpresek langile gutxi dituzte, lan baldintza eskasak eta tamaina txikiegia. Alazne Aiestaranek hedabide pribatuei buruzko iker-

keta batean zioen legez: “Aztertu diren euskarazko 93 hedabideetan 598 profesional ari ziren 2007an lanean. Hedabide horien langile kopurua eta tamaina kontuan hartzen badugu, lauzpabost komunikabide-enpresa kenduta, gainerakoak lau edo bost langile dituzten elkarteak dira” (Aiestaran, 2009:83)⁵. Eta horrek eragin izugarria dauka lan-baldintzetan. Hain zuzen ere, “langile kopuru horrek ez baitu ahalbidetzen langile-ordezkaririk aukeratu ahal izatea, ezta enpresa-komitea izendatzea ere. Izan ere, legearen arabera, beharrezkoa da sei langile izatea langile-ordezkaria aukeratu ahal izateko. Era berean, lan-legediak 50 langiletik gorako enpresetan enpresa-komitea sortzeko aukera eskaintzen du” (Aiestaran, 2009:83).

Aiestaranen beste ondorio bat da hedabide pribatuetako langileek oso soldata baxuak dituztela (Aiestaran, 2009:88): “(...) euskarazko hedabideetan ari diren profesionalen urteko soldata gordina batez beste 17.800 eta 20.700 euro artean kokatzen da. Kopuru horiek hileroko soldata garbira itzulita, 1.100-1.300 euroko lansariak kalkula daitezke gutxi gorabehera”.

Bukatzeko, gogoangarria da enpresa hauetan oso enplegu ezegonkorrak sortzen direla: “Lan-ordutegi luzeek, lan-egutegi estuak, dedikazio handiak, taldeen egitura txikiak eta soldata baxuek jendearen mugikortasuna eragiten dute euskarazko hedabide pribatuetan. Horrek zaildu egiten du langileria finkatzea eta, ondorioz, jendeak zailtasun handiagoak ditu lanean ari den proiektu horretan konpromisoak hartzeko, ez baitu bere burua luzaroan hedabide horietan ikusten. Jendearen finkotasunik ezak produktuaren kalitatean du eragin zuzena, zeren euskarazko hedabide pribatuetan trebatutako kazetariak alde egiteko arriskua handiagoa baita” (Aiestaran, 2009:95).

⁵ Mikel Garciak bere aldetik, euskarazko hedabide pribatuek 620 langile baino gehiago dituztela aipatzen zuen (Garcia, 2011:5-9).

5. Lanku: bertsolaritza kultura industriarekin lotzen

Ikus-entzunezkoen arloa omen da gure harri bitxia, baina bertsolaritzak ere distira berezia du euskal kulturaren baitan. Bertsotan ikasten dabiltzan ume eta gazteei (20.000 Euskal Herria osoan), egiten diren bertso saioei (urtean 1.500 bat), lortu den erakundetze mailari (Bertsozale Elkarte, Mintzola eta Lanku), dituzten azpiegiturei (Xenpelar dokumentazio zentroa, irrati eta telebista saioak...) eta hauetan lan egiten duten liberatuei erreparatzen badiegu (69 langile), maila onean dagoen adierazpidea dela esan daiteke (Susaeta, 2012-01-18). Eta horretan eragin itzela izan du 1999an abiatu zen Lanku enpresak. Izan ere, bertsogileen ordezkapen eta ordainketak kudeatzeaz haratago, edozein kultur ekitaldi sortzeko eta antolatzeko giza baliabideak zein materialak antolatzen ditu. Ekimen horri esker, koblakarien prezioak zehaztu dira, eta legalizatu hauei egin beharreko ordainketak. Lankuk kultura industriarekin lotu du bertsolaritza.

Hala ere, iruditzen zait krisi ekonomikoak gogor astintzen ari dela bertsolaritza. Gutxitu egin da jaietarako edo ekitaldiak antolatzeko aurrekontuak, eta, dagoeneko, nabaritzen da saio gutxiago egiten direla⁶ (nahiz eta 2013ko bertsolari txapelketako kanporaketetan jende asko dabilen). Halaber, erakundeek bertsolaritzaren irakaskuntzara bideratzen duten dirua ere murrizten ari da: Nafarroako Gobernuak, adibidez, bertan behera utzi du 2013. urteko “Bertsolaritza irakaskuntzan” programa⁷;

⁶ Hala ere, onartu egin behar da 2013ko azaroaren 10ean Tolosan jokatu zen 2013ko Bertsolari Txapelketa Nagusiko finalaurrean 1.732 bertsozale elkartu zirela, eta Gernika-Lumon jokatuko lehen finalaurrekoan 1.500 bertsozale. Gainera, finalerako sarrera guztiak hile bata urretik salduta zeuden.

⁷ 2011-2012 ikasturtean, 1.100 inguru izan ziren programa jaso zuten ikasleak, Nafarroako 31 ikastetxetan. Horren trukean, Nafarroako Bertsozale Elkarteak 48.000 euro jaso zituen gobernutik. Hezkuntza Departamenduak programaren heren bat baino ez zuen finantzatzen, gainerakoa udal eta mankomunitate askoren ekarpenari esker finantzatzen zelarik. Nafarroako Bertsozale Elkarteak eta Nafarroako Gobernuak 2011ko udan hiru urterako sinatu zuten akordioa deuseztatu du Hezkuntza Departamenduak (Gara, 2012-6-28).

eta PPK gidaturiko Gasteizko Udalak Arabako Bertsolarien Elkartearekin zuen ituna amaitzeko asmoa erakutsi du⁸.

Krisi ekonomikoaz gain, beste era bateko krisiak ere agertu daitezke epe ertainean. Batzuentzat, bertsolaritzak oinarri sendoa du, eta etorkizunean ere horrela izaten jarraituko du. Beste batzuentzat, aldiz, bertsolaritzaren arrakasta moda hutsa da, espejismoa besterik ez, eta ditugun ikasle, azpiegitura eta bertso saioak asko murriztu daitezke, puria pasatzen denean.

6. Azken berbak

Zenbat egitasmo pribatu ari dira lanean euskal kulturgingintzan? Zenbaki bat eman beharko banu, 185 direla esango nuke: 37 bat argialetxe, 35 diskoetxe, 12 ekoiztetxe, bertso enpresa bat (Lanku) eta 100 hedabide.

Hain herri txikia izanda, onartu egin behar da euskal kulturaren baitan denetarikoen enpresak ditugula. Alegia, adierazpide kultural guztiei loturiko enpresa publiko zein pribatuak ari dira lanean. Hauetariko batzuk, gainera, urte askotako ibilbidea dute, eskarmentu galanta eta profesional onak.

Hala ere, hutsuneak nabariak dira, eta neurriak hartzea ezinbestekoa da, kultura industria sendotu nahi badugu.

Lehenengo eta behin, soldatak igo eta langileen egonkortasuna ziurtatu behar da. Gure kultura industriak langile militanteak behar ditu, enpresan inplikaturiko den jendea. Eta horretarako, beharginak pozik eta egitasmoarekin inplikaturik edukitzea beste aukerarik ez dago.

Horrez gain, lan gehiago egin behar da langileen prestakuntzan. Berrikuntzaren eta kalitatearen ikusmoldea gureganatu nahi badugu, hezkuntza beste ezeren gainetik jarri behar da.

⁸ Elkartek jasotzen zuen 50.000 euroko laguntzarekin, 30 urte dituen Bertso Eskola zein hiriko zazpi ikastetxetako 700 ikaslek hartzen zituzten eskolak finantzatzen zituzten (Gara, 2012-6-28).

Langileak ez ezik, enpresek ondo jagon behar dituzte sortzaileak. Izan ere, asko dira enpresen tratuarekin kexatu eta autoekoizpenera jotzen dutenak. Autoprodukzioa libreki hautatzen den bidea izan behar luke, ez enpresen laguntasun ezak bultzatutakoa.

Enpresek urrats sendoak eman dituzte azken urteotan ikuspuntu teknologikotik, baina, gehiago egin behar dute. Kultura kontsumitzeko ohiturak, moduak eta uneak sakonetik aldatzen ari diren honetan, beharrezkoa da produktuak on-line iragartzeko eta saltzeko estrategiak sendotzea.

Modu berean, prest egon behar dira beste batzuekin fusio-natzeko, lankidetzak proiektuak garatzeko edota harremanak bultzatzeko. Txikitetasunetik ateratzeko eta eskala-ekonomiak ahalbidetzeko bide bakarra da. Hasteko, Euskadi, Katalunia eta Galiziaren arteko kultura lankidetzak bultzatu behar dira (Euskal Idazleen Elkarteak parte hartzen duen Galeuzka egitasmoa eredu egokia izan daiteke). Izan ere, hiru herriok, mintzaira desberdinak badituzte ere, alderatu eta partekatzen moduko eskarmentua, informazioa eta jakintza dute. Eta hemendik abiatuta, atzerriko enpresa, erakunde eta merkatuei begiratu behar zaizkie, bezero eta aliantza berriak aurkitzeko.

Enpresak gehiago arriskatzeko edota inbertsio berriak egiteko prest ere egon behar dira, eta produktuen hedakuntza eta banaketa hobegotu behar dute, baita ikerkuntza gehiago egin ere. Enpresen tamaina txikia eta errentagarritasun eskasa medio, badakit zaila dela etekin argirik gabeko abenturetan sartzea. Dena dela, gurea bezalako kultura txikiak arriskatzea (bereziki sortzaile berriekin) eta esperimentatzea beste aukerarik ez dute, etorkizunean ere izan nahi badute.

Bereziki erantzukizun itzela dute hedabideek. Sortzaileak ezagutarazteko edo ezkutatzeko gaitasun izugarria dute, baita salmentak handitzeko edo txikitzeko. Zentzu honetan, EITB-k ekoizpen lan gehiago egin beharko lituzke, bereziki

zine munduan; baita produktuak eta sortzaileak gehiago iragarri; musikari, idazle, zinemagile edo antzezle gazteak ezagutarazi; eta euskal kulturaren irudia eta prestigioa indartu (ahantzi gabe, oso lan ona egiten duten programak badaudela. Adibidez, Arantxa Iturbek zuzentzen duen Arratsaldekoa irratsaioa edo Goizalde Landabasok Radio Euskadin eguerditan egiten duten kultura irratsaioa).

Badakit enpresek errentagarritasun gutxi dutela, aipatutako arazoak egun batetik bestera konpontzeko. Badakit egoera hobegotzeko irtenbide magikorik ez dagoela. Hala ere, euskal kultura industria sendotzeko argi dago lana, teknologi aberriak, sormena, arriskua, inplikazioa, kalitatea, talentu berriak, hezkuntza, eta inbertsioak behar direla. Beste biderik ez dago.

7. Bibliografia

Aiestaran, A. (2009): Euskarazko hedabideetako profesionalen lan-baldintzen analisia. *Uztaro*, 69, 79-101. Alonso Jon (2003-12-21): "Azokaz". *Argia*, 1925. alea.

Azkarate, M. (2012-5-27): "Euskal Kultura Kinka Larrian". Deia egunkaria.

Azpillaga, P. (1997): "Ikus-entzunezko Industria Hego Euskal Herrian", *Jakin aldizkaria*, 99. zenbakia.

Azurmendi, J. (1992): *Espainolak* eta *Euskaldunak*. Elkar, Donostia.

Erostarbe, G. (2011-03-10): "Diskogintza (I). Sektorearen Egoera". *Berria* egunkaria.

Eusko Jaurlaritz, Kulturaren Euskal Behatokia (2007-2008): *Kultura Obiturak, Praktikak, Kontsumoa inkesta* (www.euskadi.net)

Eusko Jaurlaritz, Kulturaren Euskal Behatokia (2012): *Arte eta Kultura Industriak 2009. Txosten Estatistikoa* (www.euskadi.net)

Gara (2012-9-21): “Euskal kultura New Yorkean, Basque Cultural Exchange egitarauaren bitartez”. Gara Egunkaria.

Garcia, Mikel: “Euskarazko hedabide ez publikoak. Babesa behar duen sektore estrategikoa”. *Argia* Aldizkaria, 2011ko martxoak 27, 5-9.

Ibargutxik, F. (2008-2-25): «Xalbadorren ‘Odolaren mintzoa’ saldu genuen gehien» artikulua. Diaro Vasco egunkaria.

Iparraldeko Hitza (2012/03/02): “Euskal hiztunen galerak nekeza goa bihurtzen du argitaletxeen jarduna” (<http://iparraldekohitza.info>).

Juaristi, P. (2013): “Zenbatek kontsumitzen dute euskal kultura?” in Karmel, 2013-2, 282. zenbakia, 7-19 orrialdeak.

Noëlle-Neumann, E. (1995). *La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social*. Bartzelona, Paidós.

Sarasua, J. (2012-11-11): “Telebista espazioaren matrizea aldatu beharko litzateke”. Berria egunkaria.

Susaeta, I. (12-1-18): “Erroak sendo, burua zabal”. Berria egunkaria.

Torrealdai, J.M. (1994): “Euskal Liburugintza 1993”, Jakin 85. zkia, Azaroa-Abendua.

Torrealdai, J. M. (2012): “Euskal Liburugintza 2010”, *Jakin*, 188. zenbakia.

Zabala, J.L. (2012-04-01): “Auspoaren bigarren hauspoa”. Berria egunkaria, www.Berria.info.

Patxi Juaristi